

Лексико-семантичний розвиток слова “вода” у слов’янських мовах

Старший викладач кафедри суспільних наук і українознавства, Керченського морського технологічного інституту, пошукувач кафедри української мови Таврійського національного університету
Снігирьова Л.М.

Вода – найдорожчий дар природи, що забезпечує життя на Землі.

З то часу як людина навчилась малювати символи про навколишній світ у вигляді графічних знаків, вона стала виражати свою глибоку повагу воді.

На пам’ятниках далекої давнини ми знаходимо найрізноманітніші малюнки, які символізують воду. Майже у всіх народів існував її культ. Вода на думку древніх вавилонців, єгиптян і персів, вважалася першоджерелом всього сутнього. Та і слов’янські народи відводили воді головну роль у житті людини, про це свідчать перші рукописні пам’ятки.

Для того, щоб докопатися до першоджерел, треба заглянути у часи, про які залишилося дуже мало свідчень. Як виникло слово “вода” невідомо. Існують лише здогадки вчених (Виноградов В.В., Уфимцева А.А., Туркіна Р.В., Новиков Л.А. та ін.) про походження слова або визначення на спорідненість його з іншими словами.

Деякі галузі науки по-своєму тлумачать значення слова “вода”.

Для хіміків, біологів “вода” це формула “H₂O” [загальне індивідуальне значення], і “природна безкольорова рідина”. Географів слово цікавить з іншого боку, і у значення слова вони вносять своє тлумачення: “окис водню (H₂O), простіша сполука водню і кисеня”, “природні водойми”, “головна частина гідросфери”, “мінеральні джерела”, круговорот води у природі”.

Якщо візьмемо енциклопедичну статтю, то побачимо, що значення слова “вода” узагальнене: „вода, окис водню, H₂O – найпростіша стійка сполука водню з киснем. За звичайних умов В. – безбарвна рідина, без запаху і смаку... В. є складовою частиною гідросфери, всіх живих організмів, у вигляді пари є в атмосфері, входить до складу ґрунту, багатьох мінералів і гірських порід... відіграє важливу роль у хім.. перетвореннях і є однією з найважливіших основ життя” [Укр. рад. Енциклопедія, 1962: 527].

У цьому прикладі представлена ґрунтовна характеристика самого явища.

А мовознавців слово цікавить з різних сторін. Це і етимологія, і семантика, і будова; про те як слово поводить себе з різними частинами мови ы т.п. Тому предметом пояснення є не дійсність, а слово, що відтворює її.

У центрі нашої уваги буде розвиток слова “вода” у слов’янських мовах та лексична семантика слова. При цьому ставиться цілє виявити основні значення лексеми “вода”, визначаючи як її сучасний зміст, так і хронологічний порядок виникнення різних її значень.

Слов’янські мови мають між собою багато спільного, тому що вони входять до єдиної спорідненої групи мов.

Спільність виникнення цих мов виявляється у численних лексичних (словникових) збіжностях, уявлення про які надають наведені нижче приклади.

Так, етимологічний словник М.Фасмера доводить, що слово “вода” має слов’янське походження: “укр., блр. водá, др.-русск., ст.-слов’ян. водá, болг. водá, сербохорв. вода, словен. voda, чеш. voda, слвц. voda, польск. woda, в.-луж, н.-луж. woda...” [Фасмер, 1986: 331]. Етимологічний словник української мови теж вказує на дане походження: ”р.болг. водá, бр. вада, др. водá, п.вл.нл. woda, ч.слц. voda, схв. вода, слн. voda, стсл вода, -псл. voda...” [Етимологічний словник укр. мови, 1982-1989: 414]. Як ми побачили, обидва словника підтверджують слов’янське походження даного слова, погляди етимологів співпадають.

Різниця між наведеними прикладами в основному полягає у розбіжності місця наголосу й у порівняно незначних особливостях при вимові окремих звуків і написанні букв.

Про близькість слов’янських мов говорять не тільки численні лексичні співвідношення й спільні риси граматичної будови та його значення.

У тлумачних словниках російської й української мови подані такі значення слова “вода”: ”прозора, безбарвна рідина”; “водна маса джерел” озер, річок, морів, океанів”, “водна поверхня”; “мінеральні джерела”, курорти”; “водний потік”; “багатослів’я при бідності змісту”, а також багато прикладів фразеологізмів та переносного значення слова.

У чесько-російському словнику ми знаходимо переклад таких значень: ”voda dešt’ová, pramenita – дождевая, ключевая вода; pinta voda - питьевая вода; povrchova voda - верхняя, поверхностная вода; spodni voda – грунтовая, подпочвенная вода; řični voda - речная вода, вода из рек; stojata voda - стоячая вода; velka voda - паводок, полая вода; nírka voda - малая вода; mineralni voda - минеральные воды” [Чешско-русский словарь, 1976: 533].

’розлив, повінь’ - „«а вода бы больши троть"го лн(т). на тоу осень. а на зиму не бы(с) снѣга велика. ни "сна Ідни и до марта. ЛН XIII-XIV, 24 (1145)’» [Словарь древне-русского языка, 1988: 451]; «„поклоно w(т) Wмроси. и. ко степану..... #зо во: пороуки за сироти. а ны..... полои води. Гр. Б № 59, 10-30 XIV’’ [Словарь древне-русского языка, 1988: 452];

’вверх за течією’ - „«мы.....//...гребоуше внизъ. а люди" горѣ ид#аше възводуу. ПКП 1406, 139 а-б’’» [Словарь древне-русского языка, 1988: 452];

’сльози’ - «„суть друзии иже слезамѣ дѣлателе..... суть же друзии иже николи же стаго причастъ" не при~млють донди же не прольють очьны" воды. ФСт XIV, 31в’’ [Словарь древне-русского языка, 1988: 451];

’ячмінний відвар’ - „, "чноу водоу испросивъ еже наречеть(с) хулось. ЖФСт. XII, 136’’» [Словарь древне-русского языка, 1988: 452].

До цих давніх функцій у XIV-XV ст. додаються нові термінологічні;

’водні угіддя’ - «„а даемъ и дали есмо со всѣми оужитки с лесомъ, съ дубровами, с водою, и съ зѣмлею и ставы. Краків, 1394 Р 54’’» [Словник старо-укр. мови XIV-XV, 1977: 183];

’вмісткі водоймища’ - «„но коли панъ дробышь ставъ завить (!) но покоуль вода с# възольеть, пото(л) панъ дробы(ш) маеть снужѣтими своими о(т)мѣннити волбыревце(м), какъ было за отца моего при витовтѣ. Острог, 1458 ОЖДМ’’ [Словник старо-укр. мови XIV-XV, 1977: 184].

А ще одне значення ’проточні води’ словник староукраїнської мови виводить окремим словом бѣгъ: „мы великими кнзъ швитригаиль олькгирдовичъ..... дали есмо емоу..... село холоп#чь.. з реками с озеры со млыны и съ ставы и съ ставици Со вѣми бѣги водными з болоты.. с крыницами с потоки. Луцьк, 1451 Р 156’’ [Словник старо-укр. мови XIV-XV, 1977: 148].

Наразі прослідкуємо чи збереглися ці значення, може щось зникло, а щось з’явилося? Звернемося до свідчень XIX - поч. XX ст.

Слоовники цього періоду являють собою цінну лексикографічну пам’ятку. Крім літературної мови, представлено фольклор, діалектні слова, фразеологізми.

Із словників даного періоду можна виділити такі основні значення:

’природна рідина’ - „По воду піти. Пойти къ колодезю, къ рѣкѣ набирать воду. Ой піду , да до броду по воду. Мет. 65’’ [Гринченко, 1907-1909: 246];

’стихийная жидкость’, ниспадающая въ видѣ дождя и снѣга, образующая на землѣ родники, ручьи, рѣки и озера, а въ смѣси съ солями, - моря. Кипящая вода обращается въ пѣну, мерзлая образуетъ ледъ.....” [Даль, 1984: 218];

’водяний простір’ - „, Тихо-тихо Дунай воду несе. Мет. 14” [Гринченко, 1907-1909: 246];

’випарування (волога, мокрота, сирість)’ - „... наполняютъ мікроколицу, въ видѣ облаковъ, тумана, росы, дождя, снѣга и пр...” [Даль, 1984: 218];

’темна вода’ - „тёмная вода = полуда. – Так наче полуда з очей спала” [Словарь російско-укр., 1893: 86]; „темная вода, глазная болѣзнь...” [Даль, 1984: 218];

’повінь, велика вода, водопілля’ - „полая прибылая = повідь, павідь, повінь, поверх льоду – полії: Так багацько людей, як о повіді води. С. 3.” [Словарь російско-укр., 1893: 86]; „сочная, жирная вода, обильная, половецкая”; „земляная вода, вост. Второе половецкое по веснѣ, по вскрытіи рѣкъ, отъ горныхъ потоковъ; первое и меньшее бываетъ отъ прибережныхъ снѣговъ, снѣговая вода” [Даль, 1984: 218]; у Б. Гринченка це значення виділяється окремими словами: „дунай. Разливъ воды, вообще большое скопление воды. Ой за горами вода дунаями, ой там козченько коня напуває. Чуб. V. 760” [Гринченко, 1907-1909: 456]; „затон. Разливъ, вода затопившая землю. Настала ж провеснь і воду скрізь пустило... по – над затонами зібралось село. К. дз. 153” [Гринченко, 1907-1909: 108].

’мінеральна вода’ – через незлічену безліч казок і преказів різних народів і часів пройшла легенда про „живу та мертву воду”. Вона цілює рани й оживляє мертвих. Дає болягузу сміливість і збільшує сили хороброго. Як ми знаємо, мінеральна вода має лікувальні властивості, то може наші предки і називали її живою, цільною.

Словник містить: „минеральныя = теплі води. – Пані поїхали на теплі води”; „цѣлебная = цілюща. – Може вернеться надія з тією водою – цілющою, живущою дрібною сльозою. К. III.” [Словарь російско-укр., 1893: 86]; „Вода живущая й цілюща. Живая и мертвая вода (въ сказкахъ)” [Гринченко, 1907-1909: 246]; „вода минеральная, цѣлебная (кислая, щелочная, соленая, горькая, желѣзистая, слѣзная и пр., содержащая въ растворѣ ископаемые вещества; обычно гов. во мн.ч. цѣлебныя воды; онъ ульхаль на воды. Польхаль на теплыя воды. Послали лечиться на теплыя воды...”; „мертвая вода, сказан. Отъ котор. Страстаются части изрубленого человека, оживающаго затѣмъ отъ живой воды” але у словнику В. Даля ’живая вода’ набуває ще іншого значення „живая вода, приглублая близь отмели. Сойти съ мели на живую воду” [Даль, 1984: 218].

Також В. Даль надає слову 'вода' більш термінологічних значень: „вольная вода, вообще глубина, на которой судно стоит безопасно, гдѣ не можетъ обмелѣть и во время убылой...”; „сухая вода, мелкая, непроходимая для судна”; „вода каменная, замороженная, хим. кристаллизаціонная, химически соединенная съ составными частями ископаемаго, и пр...”; „матерая вода, глубь, фарватеръ” (це значення зустрічаємо і у словнику Уманця і Спілки „матерая = глубь, глибиня. – Велика рыба по либу ходить. Н. пр.” [Словарь російсько-укр., 1893: 86]); „вода, въ драгоценныхъ камняхъ, игра, блескъ, чистота и прозрачность. Уптрбл. въ томъ же знач. отлива, игры цвѣтовъ, относит. тканей и пушнаго товара. Алмазь первой, лучшей воды”; „плыть по водѣ, противъ воды, по теченію и противъ” [Даль, 1984: 218].

У словнику Уманця і Спілки зустрічаємо ще такі значення: „грунтовая = жильная; ключевая = кринишна, криничана. – Побіжи принести кринишної води. – Шлють по воду по кринишную, мене молодую, непривишную. Н.п.; проточная = текуча, самотока; стоячая = стояча, водостій; святая = сьвячена. – Треба сьвяченою водицею побрызкати” [Словарь російсько-укр., 1893: 86].

У Б. Грінченка такі: „По воду піти. Пойти къ колодезю, къ рѣкѣ набирать воду. Ой пійду я, да до броду по воду. Мет. 65.; І за холодну воду не візьметься. Рѣшительно ничего не дѣлаетъ, пальцемъ не двинетъ. Увесь день Божий сидитъ та гави ловить і за холодну воду не візьметься. И.В.І.26. нема й промітої води кому. Постоянныя преслѣдованія кого. І ступити мені не дасть; уже нема мені й промітої води.” [Грінченко, 1907-1909: 246].

Легко помітити, як у значенні слова “вода”, віддаляючись від спільного значення (H_2O), виникає семантичне ускладнення, завдяки залученню даного слова у взаємозв'язки з іншими словами, які вносять в загальне значення додаткові елементи контексту.

Так, іменник “вода” вступає у широке коло зв'язків із словами – членами лексико-семантичних груп, різних, але разом з тим вкрай обмежених та обумовлених за своїми понятійними сферами. Сполучення, в яких фіксується аналізоване слово як одиниця лексики, можуть бути згруповані у ряди на підставі схожості окремих значень (семем) слова “вода”, а також однакового поняття тих слів, з якими цей іменник використовується у тексті.

Із всієї різноманітності контекстів виділяємо такі ряди лексичних сполук: походження, виникнення води, форма, розміри, маса води, під водою, над водою, мир

води, тварини, які живуть у воді, як вода й вогонь (різниться), напій(угамування спраги), водні потоки, водяний простір (ріки, озера, моря, океани, потоки і т.п.).

Слова, з якими поєднується іменник “вода”, входять до лексико-семантичної групи різних характеристик води: мокра, замерзла, холодна, тепла, опікаючи, дисцилірована і т.п., брудна, мутна, ковток, кружка, відро, пливти, перепливти, втонути, випливти, лили, поливати, заливати, носити та ін.

Слова, що поєднують поняття, характеризують тут фізичний стан води, її структуру, різновидність складових частин, ступінь її чистоти і т.п., у цих контекстах під різним кутом зору характеризується один лексико-семантичний варіант або реалізується теж значення слова (семема) “вода, рідина, волога”.

Пливти, йти по воді, на воді, летіти (низько) над водою (про птицю), ковзати по воді, триматися на воді, схилитися до самої води та ін. У цих поєднаннях підкреслюється ідея верхньої горизонтальної межі, виявляється лексико-семантичний варіант з семемой “поверхня води”. Морська, річна, озерна, ставкова, проточна, джерельна, болотна, внутрішні води, нейтральні води, басейн – це поєднання виявляють лексико-семантичний варіант “водний простір”. Ці слова підкреслюють протиставлення іменника “вода” до іменника “суша”.

Багатослів’я, бідність змісту, марнослів’я, багато води у доповіді, суцільна вода у книзі, доповіді, розповіді, відповіді – це переносне значення показує варіант “багатослів’я при бідності змісту”.

Центральним у синтагматичному описі лексичного значення є поняття позиції. Лексико-семантична позиція мовної одиниці – це ставлення її відповідно до інших слів тексту. У різних позиціях лексичної одиниці, як ми бачили, реалізуються різні семантичні властивості.

Словниковій склад є найбільш рухливою і найбільш розвинутою частиною мови. Лексика мови є особливо чутливою до економічних, історичних, культурних змін у суспільстві.

Література

1. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова // Избр. труды: Лексикология и лексикография. – М., 1977.
2. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – М., 1984.
3. Етимологічний словник української мови /Під заг. ред. О.С.Мельничука. – К., 1982-1989.
4. Краткая географическая энциклопедия. Гл.ред. А.А.Григорьев. – М., “Советская энциклопедия”, 1-5 т.,1966.
5. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. –К.,1992
6. Російсько-український і українсько-російський тлумачний словник / за ред. Л.Г.Савченко. –Х.: Прапор, 1999-542с.
7. Словарь древнерусского языка. –Т. 1-10.-М.: Русский язык, 1988.
8. Словарь російсько-український. Зіб. і впоряд. М.Умане і А.Спілка, додаток до “Зорі”. – Львів, 1893.
9. Словарь русского языка: В 4-х т./ АН СССР, Ин-т рус.яз.; Под ред. А.П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.:Русский язык, 1981.
10. Словарь украинского языка под ред. Б.Д.Гринченко. – Т. 1-4.-К.1907-1909.
11. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. - Т. 1-2. -К., 1977.
12. Средневский И.И. Словарь древнерусского языка. – Т. 1-3. – М.: Книга, 1989.
13. Українська радянська енциклопедія. – К.: Акад. наук, 1962.
14. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка в 4-х т.: пер. с нем. и доп. О.М.Трубачева / под ред. и с предисл. Б.А.Ларина. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1986. –576 с.

15. Чешско-русский словарь. В 2-х томах, 62 000сл. под ред. Л.В.Копецкого. - Изд.: 2-е, стереотип. – М.: Рус.яз. – Госуд. пер-е изд. Прага, 1976.
16. Чукалов С.К. Русско-болгарский словарь: 50 000 слов – 4-е изд. – М.: Сов. энц., 1972.- 911 с.